

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 120 1999

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-16-2

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 2000

nom ordinär och vulgär. Det var efter att några danska litteraturkännare (Nyerup, Molbech) kom till Stockholm och hörde Bellman sjungen, som intresset hos medelklassen vaknade. Men inte förrän Johan Ludvig Heiberg, som själv sjöng och spelade gitarr, började använda Bellmanmelodier och Bellmanpastischer i sina vaudeviller på 1820-talet, nådde Bellman vidare kretsar – åtminstone i huvudstaden, där man gick på Det Kongelige Teater och hörde och såg Heibergs hustru Johanne Luise, som i årtionden var teaterns ledande skådespelarinna. Från paret Heiberg gick Bellmanbegeistringen vidare till dramatikererna Henrik Hertz och Thomas Overskou, på 1840-talet till studenterna och deras vaudevilleförfattare Ploug, Hostrup, Richardt, och efter det första slesvigska kriget till den geniale mångsysslaren och teatermannen Erik Bøgh. 1840-talets skandinaviska svallvåg hjälpte också till; nu blev Bellman en symbol för brödrafolkens gemensamma arv. Inte bara aktivisterna blev tända; även hos så intima lyriker som Christian Winther och Emil Aarestrup hittar man många Bellmanspår.

I Brandes generation var man väl alltför upptagen av samtidens problem för att engagera sig i en värld som nu låg hundra år tillbaka; Sophus Schandorph var den enda brandesian som visade ett större intresse för diktaren. Lite senare attraherade Bellman den själv rätt dionysiske Holger Drachmann, Sven Scholander sjöng honom på konserter också i Danmark, och vid sekelskiftet var musikern och skribenten Charles Kjerulf hans profet. I melankrigstiden var intresset rätt svalt; däremot vaknade det på nytt under besättningstiden, när det nordiska arvet drogs till heder, t ex i Aksel Schiøtz' sångprogram i radion. I efterkrigstiden fann Bellman i diktaren Hans Hartvig Seedorff en besläktad ande; annars verkade modernismens avoghet mot fast meter och rim nog avskräckande. I postmodernismens tid faller sådana hänsyn bort, och så skall väl Selskabets grundande år 1993 ses som något, som skedde i förbund med tidsandan. Det är dock inte så att hela Danmark tog Bellman till sitt hjärta. Det har observerats att danskarna, som de beskedliga hedonister de gäller för att vara, framför allt såg det fauniska i Bellman, det bacchanaliska och erotiska, fastän i avdämpad form under Biedermeiertiden, när man var mån om att påpeka att Bellman endast var iakttagare av, inte deltagare i, de hämningslösa scener han skildrade. Man har gärna sett honom som ett slags radioreporter, som beskriver och kommenterar ett brokigt stadsliv; däremot hade man mindre öga för naturlyrikern och lade knappast märke till melankolikern. Och det var nog det fauniska som var främmande för romantikern Ingemann eller den ängslige H. C. Andersen, och helt anatema för allvarsmannen Grundtvig, så nordiskt inställd han var, och för folkhögskoletraditionen i hans efterföljd, som ju har förblivit en mäktig ström genom

1900-talet. Danskar som hade glädje av Bellman och levde med hans visor, var väl alltid den bildade medelklassen i städerna, folk som de drivande krafterna i Selskabet Bellman i Danmark, författaren Søren Sørensen, universitetsmannen Jens Kr. Andersen, överläkaren Leif Bohn (som översatte samtliga FrE och FrS), opera- och konsertsångaren Erik Holm (med inspelningen "Om kroer, kvinder og Karons båd").

Bibliografiska verk sätter i allmänhet sin ära i att vara detaljerade och noggranna, nyktra och torra. Denna bok kan inte göra anspråk på högsta betyg i dessa hänseenden, men vad författaren förmedlar av vyer och oväntade glimtar, är en långt större vinst. Och inte bara för den som är insatt i dansk and- och kulturhistoria; liksom i förbigående får vi också nya spännande insikter i Bellmans egenart. Boken var tydligen en labour of love, och det har man gott av som läsare.

Hans Kubm

Bellman sedd och hörd. Porträtt, dokument och vittnesbörd sammanställda av Leif Kretz, Sten Åke Nilsson och Torkel Ståhlmarck. Norstedts i samarbete med Bellmansällskapet. Stockholm 1994. Uppl. 2 1995.

"Bellman sedd och hörd" är titeln på en samling porträtt, dokument och vittnesbörd som samlats av en lärd treenighet. Boken har utkommit i två upplagor. Den första har fördelen att vara bunden, den andra har förtjänsterna att vara en prisbillig pocketutgåva och – bäst av allt – försedd med personregister, vilket mycket underlättar för dem som vill fördjupa sig i Bellmans levnadshistoria.

Konstprofessorn Sten Åke Nilsson inleder med ett kapitel om Bellman i porträttkonsten. Han gör många goda iakttagelser, men fler kan göras. Ett litet exempel för kuriositetens skull. Pehr Hilleström har målat ett porträtt av sin vän Bellman, sigillerande ett brev. Det ägs nu av Svenska Akademien och hänger i Gyldene Fredens Bellmansvåning. Den hand som håller lackstängen uppvisar naglar med bred, svart rand. Hilleström har varit mera trogen mot verkligheten än mot vänskapen. Det finns andra belägg för att Bellman varit föga soignerad.

Stålmärck har varit huvudredaktör fast han själv inte tillägger sig beteckningen. Med den lärde Leif Kretz' bistånd har han samlat alla utsagor om Bellman från hans livstid, presenterat och kommenterat dem. Boken har blivit ett viktigt bidrag till Bellmansforskningen och kommer att anlitas av alla som vill skriva om skalden.

Enligt min mening vet vi mindre om Bellmans person än vad vi brukar föreställa oss. Bland de stora gustavianerna är han den mest anonyme. Fru Lenngren vet vi heller inte mycket om, men hennes dikt är högst personlig – man tycker sig nästan höra henne – och genom den

lär vi känna henne. Bellmans diktkonst är inte alls lika individualiserad. "Bellman sjunger med halvt bortvänt ansikte" har Olof Lagercrantz träffande sagt. Bellmans brev liksom prosabidragen till pressen blir också personliga genom att snabbt övergå i burlig skämtsamhet.

Verk av slaget "Bellman sedd och hörd" brukar ofta bättre än biografier föra oss den omskrivne in på livet. Men i det här fallet har Bellmans anonymitet stått hinderligt i vägen. Vi får notiser om hans roliga infall, flera redogörelser för hans framträdanden som entertainer med mera sådant. Men mycket få repliker av honom har nedtecknats, bara en del korta inlägg, som nästan ingenting säger om honom. Han yttrar sällan ett allvarligt ord. Av ett par utsagor om honom förefaller det som om han föredrog att sitta ensam för sig själv på krogen. Uppgifter om hem, hustru och hemliv förekommer knappast alls. Hans författarskap rymmer nästan ingenting som kan kallas bikt. Endast tanken på döden gör honom allvarlig. Förresten, inte ens döden förmår alltid att stäcka hans spexlynne. Vi vågar dra slutsatsen att Bellmans anonymitet har varit ett drag i hans personlighet, förmodligen ett påtagligt sådant.

Vittnesbörden är omsorgsfullt insamlade vilket inte hindrar att ytterligare material kan tillföras. Här en uppställning av vad jag hittat, en efterskörd.

1763 Greve Carl Bonde (f. 1741) var i sin ungdom vän med Bellman och har berättat om honom i sin dagbok (Stålmarck s. 52–55). En notis har av nedan anförts skäl uteslutits. I juni månad omtalar Bonde följande:

En gång voro de samlade ute i Spånga prästgård; vinet gjorde skalden uppsluppen och med sina visor hade han sin omgivning att "skratta okristligt". (C. Trolle-Bonde, Carl Bonde I, 1895)

O. Byström hävdar i uppsatsen "Carl Bondes vänkrets" att i detta kalas hos prosten Honther i Spånga "var Bellman emellertid ej alls med" (*Bellmansstudier* 10, 1944, s. 85 noten). Byström uppger ej hur han vet detta. Möjligen har Bonde, som själv inte varit med den kvällen, misstagit sig om var sammankomsten ägt rum. Däremot bär uppgiften om vilken betydelse vinet hade för Bellmans inspiration sanningens prägel. Samma uppgift återkommer flera gånger i vittnesbörden om skalden. Detta är den tidigaste.

1768 Då Bellmans översättning av Ph.S. Dufours *Undervisning, lämnad av en fader åt sin son* utgavs 1768 i sin andra upplaga fick den en notis i Gjörwells *Tidningar om lärda saker* (dec. 1768 s. 65). Det heter: "Översättaren är den för sin kvickhet hos oss så bekante Carl Mich. Bellman".

Gjörwell kände Bellman. 'Kvickhet' – som Bellman lovordas för under hela sitt liv – hade andra innebörder för. Enligt SAOB hade ordet vid denna tid betydelserna 'infallsrik, spirituell' eller 'begåvad, ägande en snabb uppfattningsgåva'. Det är nog den senare betydelsen som här kommer ifråga. Längre fram i tiden dominerar den förstnämnda innebörden.

1767–68 Lauritz Weibull har meddelat "Tvenne dikter om Bellman" i *Samlaren* 1895 (s. 131 f.). Den ena och senare dikten har Stålmarck medtagit, men inte den tidigare. Den kan hänföras till 1767 eller 1768, den torde gälla Fredmans begravning 1766 eller annan alkoholists jordfästning som Bellman skrivit parodi om. Den anonyma versmakarn har inte ansett Bellman så mycket bättre än dessa.

Secter Bellman för heder skull
syns ock rida
dock allt på sida,
ty han är ju överste full.
Som poet han dock följa ses
fram till griften
att gravskriften
uppläsa, fast hans röst är hes.
Ty det vore mot skyldigheten
att en broder i dieten
ej skull' resa dess ärestod.
Tyst, trompetare, var så god.
Min granne, stärk ditt mod,
värm din blod.

Den följande dikten (från 1771) är av alldeles samma slag. Den börjar "Bellman, en kong för fyllhundar alla".

1770-talets slut G.M. Armfelt (1757–1814) har författat självbiografiska anteckningar som löper fram till 1780 (Finlands RA, Åminnesamlingen). Han skriver om sin 17 år äldre vän:

Bellman cet Anacreon du Nord est bien supérieur son modèle, m'avoit pris en amitié et me fis faire la connoissance de plusieurs de ces originaux qui brillent dans ses ouvrages.

Man har hävdats att Bellman inte har umgåtts med de förfallna drinkare som han skrev parodiskt om. Man tycks ha misstagit sig.

1778? 'Källarakören' Bellman är en samtida beteckning för skalden som ofta har citerats. Källan för beteckningen är sen: "Samlingar rörande Sveriges statsvälvningar ifrån 1719 till 1805" (KB, D 158:5 nr 64). Handskriften innehåller en avskrift av en svensk pamflett, "Aristokraternas Catechismus", tr. i Köpenhamn 1796. Där sägs

bl.a.: ”Det första sakramentet är skvallra, referera, det består i att förtälja stormännen alla de lovtal man hör och icke hör om dem”. Den som står bakom dessa budord uppges vara Schröderheim, av kungen utsedd till sekreterare i bondeståndet under 1778 års riksdag, ”med underhavande löpare”, av vilka främst nämns ”källaracteuken Michel Bellman”, som var bondeståndets notarie under samma riksdag.

1780-talet (?) Johan Fredrik Fröléen (1812–99) återger i sina *Minnen* (1901) vad gamla stockholmare mindes av Bellman. Han kände i sin ungdom fyra herrar som dog på 1840-talet, ”mycket över 80 år gamla”, som på sin tid känt Bellman. Vi skall lyssna till en av dem, handlanden Sjöstedt (s. 36 f.). Som ung kontorist spisade han på en restaurang vid Riddarhustorget. Han berättar:

I yttre rummet serverades endast spirituosa. Där satt vid flera tillfällen en äldre karl, klädd i grå rock och med oordnat hår. Alla hälsade på honom, de flesta talade med honom.

Fröléen gör här en fotnot: ”På 1700-talet fäste man en synnerlig vikt vid frisyren, och en försummelse i detta avseende ansågs såsom en stor vårdslöshet. Även Gjörwell anmärker om Bellman, att han merendels var ostädad i håret”. Det ’oordnade’ håret har noterats i ytterligare ett par vittnesbörd.

Sjöstedt blev presenterad för Bellman. ”Och, tillade han, Bellman blev min farbror”. Han fortsätter:

Mot dem, som visade Bellman sann vänskap och förtroende, var han, anmärkte Sjöstedt, tillgänglig och på ett älskligt sätt tillmötesgående, men mot alla sådana, som bemötte honom försmädligt och med ett visst översitteri, kunde han bli ganska bitter och vara färdig med ett bitande epigram.

Sjöstedt torde ha gjort Bellmans bekantskap på 1780-talet. Stålmarck återger ett annat vittnesbörd (från 1790), som Fröléen har lämnat (s. 125 f.).

1784 Den 12 jan. skriver friherre Patrick Alströmers ombud i Stockholm, kamreraren J. Fredholm: ”Jag sänder en avskrift av herr hovsekreteraren Bellmans revers med där stående ringa avbetalning, varav Herr Baron Kommererådet finner närvarande status av den debitoren” (StU IX, Dikter till enskilda II, ed. 1950. Komm. s. 140).

1784 Nils von Rosenstein skriver från Paris den 11 jan. 1784 till J.H. Kellgren om författaren och skådespelaren Patrat: denne ”är nästan i samma genre som Bellman, men mera grov och på långt när icke så kvick” (*Svenska memoarer och brev IX*, ed. 1905, s. 207). Lennart Joseph-

son kommenterar brevuttalandet i sin avhandling *Kellgren och sambället* (1942): ”detta tycks förutsätta. att också Kellgren nu tillhörde Bellmansbeundrarna” (s. 221).

1789 Bellman hade under sommaren till teatern inlämnat divertissementet *Den ärorika dagen*. Vid teaterns så kallade Allmänna sammankomst blev hans manus refuserat av skådespelarna. A.N. Clewberg skrev den 7 aug. om denna pjäs till kungen som befann sig i Finland: pjäsen ”endast tjänar att bevisa denna kvicka författares oskicklighet för teatern” (Se O. Byström i StU VI. Komm. s. 118.).

1790 Hertiginnan Charlotta skriver 1790 i sina memoarer i ett av sina väldiga dagboksbrief om en teaterföreställning vid hovet, som väckt uppmärksamhet därför att kända och levande personer framställdes på scenen av skådespelare. Hertiginnan tar avstånd:

jag tyckte det var opassande att på detta sätt framställa åtskilliga original under deras verkliga namn. Visserligen kan det betyda föga, om man så där framställer min kammartjänare Brinckman, Kexel, Jonsson, Bellman eller någon annan mauvais sujet, /.../ men man börjar med sådant folk, och när det vinner bifall, tager man slutligen mera kända personer. (*Bellmansstudier 16* 1970 s. 108 f.).

Av de nämnda figurerna är det bara Bellman och Kexel som kan identifieras. Kammartjänaren Brinckman kan misstänkas ha varit en suput. Kexel var begiven på både sprit och kvinnor. Bellman har ansetts som en *mauvais sujet* av samma orsak. – Texten återges på originalets franska i O. Vendelfelts uppsats ”Bellman och Hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta” (*Bellmansstudier 16* 1970 s. 108 f.).

1793 Från juni föreligger en spionrapport rörande en politisk aktivitet i huvudstaden. Reuterholms hemliga polis är verksam. Misstankarna tycks gälla främst den rike bryggaren Abraham Westman – Bellmans vän och mecenat – och hans bror Isac. De flesta herrar, som samlades i den westmanska klubben, bar kaptens titel, men vi påträffar också kammartjänaren Mineur, vinskänken Forster, den framstående skådespelaren de Broen samt överstelöjtnanten, baron Lillie. Den slutrapport som spionen Johnson avger är emellertid mycket lugnande:

Jag har talt vid en annan som varit på Wessmans klubb. Han säger där talas om inte utan Bellman sitter där hela dagen och sjunger visor för gossarna, (RA, Strödda historiska handlingar vol. 43. Spionrapporter. Se Alma Söderhjelm, *Sverige och den franska revolutionen* 2, 1924, s. 229 f. Hennes hänvisning till arkivaliens signum är oriktig.)

1793 Gjörwell som kände Bellman väl råkade honom en vinterdag på en av Stockholms gator. Bellman såg "hjärtängslig ut", dvs. fylld av ångest. "Ja, min kära Bror, tänkte jag, hade du praktiserat dina teorier *lagom* – på det lilla ordet ankommer alltid så mycket – så vore du, utom dess yngre än jag, även så glad som jag." (O. Levertin, "Svenskt familjeliv i slutet av 1700-talet" *Från Gustaf III:s dagar*, Saml. skr. 7, ed. 1919, s. 241 f.)

1820-tal Bror Emil Hildebrand (1806–84) uppgav för Anders Fryxell att han – sannolikt på 1820-talet – hört excellensen Mathias Rosenblad (1758–1847) säga med anledning av den planerade Bellmansstatyn på Djurgården: "Så, skall man nu resa minnesvård åt Bellman! Jag har sett den herrn ligga i rännstenen". Fryxell återgav uttalandet i sina *Berättelser ur svenska historien* (del 45 s. 104 not 1). Stålmarck har inte medtagit uppgiften, som han sannolikt funnit för sen och otillförlitlig. Den vinner emellertid i tillförlitlighet när man vet att Rosenblad var ledamot av Nummerlotteriets direktion på Bellmans tid. Han har säkert haft ögonen på sin berömde men mindre skötsamme tjänsteman. Carl Hellberg (1815–77), som skribent känd under pseudonymen Posthumus, skriver i sin svit av minnesanteckningar, *Ur minnet och dagboken*, om Rosenblad att denne ägde en "sällsynt minnesskärpä", som "följde ännu den nittioårige och väckte allas beundran" (2 s. 217). Det ges alltså grunder för att finna Rosenblads yttrande trovärdigt.

Magnus von Platen

Sven-Bertil Jansson, *Den levande balladen. Medeltida ballad i svensk tradition*. Prisma. Stockholm 1999.

Sven-Bertil Jansson är en av våra främsta kännare av medeltidens litteratur, särskilt då *Erikskrönikan*, *Engelbrektskrönikan*, ja den medeltida rimkrönikan ö.h.t. och av vad som brukar benämnas medeltida svensk ballad. Han är en av de huvudansvariga bakom Svenskt visarkivs utgivning av *Sveriges medeltida ballader* och har under närmare tjugo års tid redigerat texterna i denna utgåva. Den på hans närläsningar av sagda stoff baserade förtrogenheten med materialet gör starkt intryck på läsaren och förklarar den lödighet som präglar *Den levande balladen*, föremålet för denna anmälan.

Boken, väsentligen populärvetenskaplig till det yttre (noter saknas till förmån för en avslutande kort men utmärkt resonerande bibliografi) men i grunden solitt vetenskaplig, är klart och redigt disponerad. Efter förordet följer ett inledande kapitel, "En soldathustru får besök", en redogörelse för hur en traditionsbärande, Ingeborg Olofsdotter, en östgötsk soldathustru, 1843 får besök av en upptecknare av folkliga visor, en präst vid namn L.C. Wiede. Kapitlet får fungera som *exordium* och tecknar

kortfattat men övertygande villkoren för den alltjämt levande balladtraditionen. Elegant presenterar Jansson här vidare balladens historia och dess utforskning, bl.a. då om Danmark eller Norge skall anses som nordiskt upphovsland. Det franska ursprunget har aldrig ifrågasatts i forskningen och knappast heller idén att balladen ursprungligen varit en i allt väsentligt hövisk genre, en angelägenhet för adeln, för att sedan sjunka till en folkligt traderad genre. Denna modell har på senare tid ifrågasatts på danskt håll där man lanserat en omvänd; Jansson redogör pregnant för den (s 16) men tar själv inte direkt ställning, då ursprungsproblematiken är av underordnad betydelse för hans syfte.

Det senare beskriver Jansson själv på följande vis (s 18f):

Denna bok är avsedd att vara en introduktion till balladen, framför allt dess textvärld. Olika sidor av visan och dess liv kommer att belysas, valda helt enligt min uppfattning om vad som är väsentligt. Jag har anlagt en speciell infallsvinkel, som innebär att jag vill se balladen som en levande angelägenhet för de människor, vilka i sekler omfattat den med sitt personliga intresse. Den svenska textforskningen har sällan eller aldrig haft detta som huvudsyfte. Man har framför allt valt att studera balladen som en medeltida genre och därför haft ett i grunden skeptiskt förhållande till det existerande traditionsmaterialet, som ju helt och hållet tillhör den nya tiden.

Jansson förklarar sig vara främst intresserad av sångarnas och lyssnarnas perspektiv och menar att dessa står att finna via de textelement som möjliggjort för balladerna att leva vidare sekel efter sekel. Teoretiskt-metodiskt är detta minst sagt komplicerat, men Jansson glider förbi dylika komplikationer med anmärkningsvärd lätthet, något som väl låter sig försvaras i ett populärvetenskapligt sammanhang.

Efter detta inledande kapitel följer så tre kapitel, "Vad är en ballad?", "Vad berättar balladen om?", "Vem sjunger ballader?" och "Balladens människor och miljöer". Här firar Janssons eminenta sakkunskap triumfer och detsamma måste sägas gälla för hans iögonenfallande pedagogiska förmåga att klart och "enkelt" utreda och presentera komplicerade ting på tämligen begränsat utrymme. En bättre introduktion till detta stoff kan jag svårigen tänka mig.

Det femte kapitlet, "Balladens människor och miljöer" tjänar som bakgrund för de följande där Jansson uppmärksammar "Familjen, släkten och balladens konflikter", "Kärlekens former", "Mytiskt och magiskt", dvs. det stoff som är mest välkänt även utanför specialisternas tämligen snäva krets, "riddarvisor" och "naturmytiska visor". Därefter går han i kap. 9 vidare till den mindre kända skämtvisan, "Balladen och skrattet", för att avrunda med ett kapitel om balladens berättarteknik,